

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 102 1981

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00567-6 (häftad)

ISBN 91-22-00569-2 (inbunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

som Molander skrev för Hufvudstadsbladet våren och sommaren 1892. Ur den pressdebatt om Svenska Teaterns ställning i Finland som pågick vid samma tid har avhandlingsförfattaren kunnat hämta ytterligare värdefulla upplysningar.

Boström ger också en god bild av teaterförhållandena i Helsingfors, av Molanders arbetsituation och konstnärliga ambitioner. Kanske skulle han också ha nöjt sig med det. Avhandlingsförfattaren försöker emellertid också hävda att uppsättningen av Maeterlincks enaktare var ett djärvt utspel från regissörens sida, att han därmed utmanade en estetiskt konservativ teaterpublik och att insceneringen gav uttryck för en av Molander välberäknad samsamsmältning av naturalism och symbolism.

Boström har svårt att göra dessa påståenden trovärdiga. Molanders uppsättning spelades tre gånger och lades där efter ned. Två dagstidningar uppmärksammade den med kortfattade och tämligen intetsägande recensioner. Den förbigicks med tystnad i tidskrifternas spelårsöversikter och har heller inte föranlett många kommentarer av Svenska Teaterns historieskivare, t. ex. av den för Boström tydligen okända Emile Degerholm (Vid svenska scenen i Helsingfors I-II, 1900-03). Ett annat tvivelaktigt inslag i bevisföringen är att avhandlingsförfattaren tillskriver Molander två artiklar, vilka med stor sannolikhet inte har Molander som upphovsman. En av dem är osignerad men har språkliga likheter med ett annat bidrag i samma ämne som författats av Hufvudstadsbladets teaterskribent. Den andra är undertecknad med signaturen U. J. – det är svårt att tro att Molander skulle gömma sig bakom dessa initialer.

Boström hävdar att den konstuppfattning han analyserar fram ur Molanders artikelserie också kommer till uttryck i hans Maeterlinck-uppsättning. Det är emellertid lätt att konstatera att Molander skrev en sak och på teatern gjorde något helt annat. I Hufvudstadsbladet formulerade han en teateruppfattning i radikal 80-talsanda. Molander förklarar att hans ideala teaterkonst är realistisk, tendentiös och populär, att han på scenen vill se sociala skådespel som sätter problem under debatt och »träder fram i kampen för andlig frihet och materiel förkofran, för politiskt oberoende och social utveckling». Till detta ändamål lämpade sig Maeterlincks mediterande och psykologiskt finstämda enaktare mycket dåligt. Molander försökte självklart inte heller göra *L'Intruse* till något tendensstycke. Boströms beskrivning av det inre sambandet mellan programskrift och konstnärlig praktik lämnar en hel del övrigt att önska.

Boströms föreställningsanalys, huvudsakligen byggd på Molanders regibok, är inte heller i alla delar övertygande. Den beskrivning Boström ger av det sceniska förloppet har dåligt stöd i tillgängligt källmaterial och vittnar delvis om bristande förståelse både för Maeterlincks drama och Molanders kapacitet som regissör. En av grundidéerna i Boströms tolkning av uppsättningen är att dramats objudne och osynlige gäst, dvs. Döden, under hela händelseförloppet befinner sig i samma rum som de oroligt väntande rollfigurerna och att Molander genom ett sinnrikt arrangemang av tomma stolar velat sceniskt gestalta detta motiv. Tolkningen motsägs dock helt av drama-texten, där just Dödens långsamma vandring fram mot och in i huset är en av poängerna. Maeterlinck beskriver som bekant Dödens ankomst med hjälp av en rad utom-

sceniska ljudeffekter: djurens plötsliga tystnad i trädgården, lien som slipas utanför huset, de långsamma stegen i källarvåningen etc. Molander förbisåg inte detta centrala tema i texten och har också med önskvärd tydlighet demonstrerat detta i sin uppsättning.

Det mesta tyder på att Molander uppfattade *L'Intruse* som ett naturalistiskt drama och också satte upp det i enlighet med naturalistisk scenpraxis. Boström medger detta men hävdar att föreställningen också har inslag som tycks »spränga den naturalistiska ramen och närma sig symbolismen». För att göra detta troligt pekar Boström ut ett antal element i uppsättningen som har symbolisk karaktär samt ytterligare ett antal som han med ett suggerande ordval tillskriver symboliska värden. När en sax sålunda faller ur en syrgorg så faller den enligt Boström ur »syrgorgens nystan av ödestrådar». När en person avslutar sin lek med ett läggspel så innebär det att »Ödesleken är fullbordad». En öppen spis blir i Boströms analys en symbol för »dödens kalla mörker». Alldeles bortsett från att denna argumentationsmetod är tvivelaktig och att de valda exemplen inte är övertygande, så bör det påpekas att symbolelement i en litterär text eller i en teateruppsättning inte gör dessa till symbolistiska konstverk. I så fall vore t. ex. Shakespeare symbolist och Fröken Julie ett symbolistiskt drama. Tydligen har också avhandlingsförfattaren själv börjat betvivla värdet av sina slutsatser. I en slutkommentar tar han nämligen helt udden av dem med påpekandet att »begreppen naturalism och symbolism är vaga och ibland rent av utbytbara om man ser mer till resultaten än till avsikterna hos konstnären». Vaga är begreppen genomgående hos Boström. Blir 'symbolism' och 'naturalism' utbytbara har dock den begreppsmässiga förutningen passerat alla rimlighetens gränser.

Boström har samlat in ett stort material men inte lyckats avvinna det särskilt många intressanta resultat. Att så blivit fallet torde dels bero på att han avgränsat sin undersökning i tiden på ett mycket olyckligt sätt, dels på den terminologiska förvirring som präglar hans framställning. Av Maeterlincks inflytande på Sveriges litterära och andliga liv återstår ännu det mesta att utforska.

Dag Nordmark

Per Erik Ljung: *Vilhelm Ekelund och den problematiska författarrollen*. Liber Läromedel, Lund 1980.

Per Erik Ljungs avhandling om *Vilhelm Ekelund och den problematiska författarrollen* samordnar tämligen smärtfritt åtminstone två traditioner: dels ansluter den till en lundensisk forskningstradition inom litteraturvetenskapen; dels sammanfattar den sjuttitalets många försök till teoretiska omformuleringar av densamma.

Det »lundensiska» kommer till uttryck redan i ämnesvalet – Vilhelm Ekelund – samt i det till synes problemfria tillgodogörandet av den lundadominerade forskningen kring Ekelund, där Algot Werins biografi är hörnstenen. Det »sjuttitalistiska» kommer också det fram redan i titeln – »den problematiska författarrollen» – och kommer sedan till uttryck i författarens goda behärskning av såväl marxistiskt inspirerad litteratursociologi som psykoanalytiskt och lingvistiskt inspirerad textteori. Redan en blick i den digra litteraturlistan antyder att absolut ingenting har

glömts bort i någon av dessa traditioner; och frånvaron av all forskningspolemik visar att Ljung inte har funnit samordningen problematisk.

Grovt talat så börjar avhandlingen i marxismen och slutar i psykoanalysen för att däremellan uppehålla sig vid den lite mer traditionella analysen av centrala teman i Ekelunds självsyn. Alltihop med koncentration till Ekelunds uppbrott ur den lyriska produktionen och hans begynnande aforistiska författarskap i *Antikt ideal* (1909).

Det inledande kapitlet *Utgångspunkter* (ss. 7–36) utlägger avhandlingens bakgrund och skisserar en teoretisk ram och ett program för den vidare analysen.

Den första utgångspunkten är att den länge invanda författarrollen faktiskt problematiserades under sjuttitalet, vilket gav utrymme för en historisk förståelse av författarrollens förändringar genom tiderna och skapade något av ett »arkiv» av »roller» (s. 10). Den huvudförändring som kan iaktas är övergången från representativ funktion till en marknadsproduktion, där författarens »roll» bestäms av hans position inom en litterär »institution» – en förändring som diskuteras i otaliga böcker på sjuttitalet, redovisade i notapparaten (s. 225). I Sverige är Bo Bennich-Björkman en föregångare i en sådan litteratursociologi och Ljung redovisar också inspiration från dennes idé om att »studera hur författarrollen och idéer om litteraturens väsen . . . hänger samman med förändringar i författarens sociala situation» (s. 8).

Problemet är förstas inte att komma fram till att litteratur hänger samman med samhället utan *hur*. Ljung skisserar en ekonomisk förståelse av sammanhangen som går ut på att det finns »ett motstånd i det litterära arbetet mot underkastelsen under kapitalets värdeökningsprocess» (s. 20). Samtidigt som litteraturen underkastas marknadsmekanismer så blir den svår att »kapitalisera» och denna motsättning leder till att det konstnärliga arbetet framstår som »fritt», medan marknaden framstår »som något yttre och tillfälligt» (s. 20). I den litterära »institutionen» sammanfattas både föreställningar och motsättningar, förmedlade av dess sociala »agenter», publiken och kritiken (s. 27). Via den litterära »institutionen» förvandlas den sociologiska problematiken till en textproblematik: den författare som går in i den litterära institutionens motsättning får också ett motsättningsfyllt förhållande till sitt språk (s. 29).

Sammanfattningsvis så förutsätter Ljung att författarrollen har en »objektiv, faktisk sida» och att »subjektiva föreställningar» är knutna till denna objektivitet (s. 30). Det borde innebära att ett studium av författarrollen skulle börja med de objektiva förutsättningarna och gå vidare till författarens självförståelse och slutligen ta upp den litterära produktionen, författarens språkliga universum, som ett resultat ytterst av författarrollens objektiva förutsättningar.

Ljung kommer dock fram till ett annat program. Han lämnar i stort sett de »objektiva» förutsättningarna därhän – eller tar dem för givna – och inleder i stället med vad »Ekelund har att säga om författarens plats i produktionen», samt hans »diskussion kring författarens relationer till olika sociala krafter» (s. 35). Därefter förutskickar han en studie av Ekelunds nya »text» – som ett inslag i hans »nya roll» – och slutligen en mer »implicit sida av rollproblematiken» (s. 35): Ekelunds gestaltskapande.

Om den litteratursociologiska uppläggnen öppnar för

en forskningsstrategi som går från det »objektiva» till det »subjektiva» så stannar således Ljung ändå för motsatsen: han går från Ekelunds subjektiva rollförståelse till hans objektiva gestaltning. Och därmed är det också frågan om inte Ljung avlägsnar sig från den rollproblematik som han inledningsvis proklamerar; från »roll» till »gestalt» vore kanske en bättre beskrivning av avhandlingens faktiska uppläggning.

I det andra kapitlet – *Brottet, uppbrottet* (ss. 37–73) – föresätter sig Ljung att skildra »hur Ekelund växer in i författarrollen», något som ges namn av »socialisation» (s. 38).

Huvudmaterialet utgörs här av den unge Ekelunds lyrik och Ljung vill med denna visa hur Ekelunds utveckling mot en allt friare vers samspelar både med en alltmer litterär livstolkning (s. 50) och med en position i den litterära institutionen, som gör honom fientlig inte bara mot institutionens sociala agenter (kritik, publik) utan också mot det etablerade litterära språket. »Jag diktar för ingen» blir Ekelunds egen slutsats (s. 57); en nog så paradoxal konsekvens av inväxten i ett socialt kommunikationssystem.

»Socialisationen» har två dimensioner: dels samhälls-görande och dels individuation (s. 38). Problematisk blir Ljungs beskrivning dels för att det rollbegrepp som han förutsätter nog är mindre lämpat för analys av individeringen: individens begrepp är större än rollens. Och dels för att »samhälls-görandet» – där i gengäld rollbegreppet skulle lämpa sig – i Ekelunds fall resulterar i något man snarare skulle vilja kalla för anti-socialisation; eller åtminstone i upfattningen om dikteren som vid sidan av samhället. Ljung löser denna problematik genom att i stort sett lämna individeringsdimensionen därhän men i gengäld ta upp det samhälls-görande, som i Ekelunds fall kanaliseras institutionellt med litteraturen. Där blir Ekelunds »anti-socialisation» socialt förklarlig: han blir en av den moderna litteraturens många outsiders, vars position/roll definieras av institutionen. (Individeringen blir istället ett tema för det avslutande kapitlet *Gestaltsökandet*, dock utan rubriken socialisation.)

Det »brott» som kapitelrubriken utlovar äger rum – om jag förstår Ljung rätt – vid mötet med den litterära institutionen och består i att Ekelund snabbt utvecklade ett friare formspråk än det gängse och samtidigt odlade ett »kompakt förakt» för publik och kritik och anpassliga författare (s. 66).

Institutionsbegreppet – som onekligen hör till de mest missbrukade under sjuttitalets litteraturdiskussion – bör, för att få mening, omfatta både det »regelsystem» eller de »koder» som betingar litteraritet; och systemets sociala komponenter, med litteraturkritikerna som exemplariska företrädare.

Båda dimensionerna finns också med när Ljung närmar sig en teoretisk bestämning (s. 27 och s. 67), men det tycks mig inte som om de hölls samman i argumentationen. När det talas om Ekelunds »möten med den litterära institutionen» så är det konfrontationen med »publik, förlag och kritik» som åsyftas (s. 59f. och s. 71). Det förblir därför oklart om det beramade »brottet» är en extrapolering av de motsättningar som är immanenta inom den litterära institutionen – vilket enligt min mening vore både konsekvent och riktigt – eller om det handlar om att

Ekelund ställer sig helt utanför – vilket knappast är förenligt med begreppet, men som antyds av t. ex. uttryck som Ekelunds »*krig* med den litterära institutionen» (s. 54).

Trots denna begreppsliga vacklan tycks mig Ljung ge en fin bild av Ekelunds väg till en heroiserad position som ensam diktare. Det skulle ha blivit ännu mer övertygande om han fullföljt det som inledningen utlovar: att studera hur en ny litterär *text* växer fram, som ett resultat av konfrontationerna med den etablerade litterariteten. Ljung nöjer sig i detta kapitel med att jämföra ett diktmanuskript med en färdig text för att spåra anpassningar till institutionella krav (s. 68 f.) men kommenterar alls icke det som säkerligen är både uppenbart och problematiskt för alla Ekelund-läsare: att konfrontationen ledde till att Ekelund gav upp lyriken och tog de första stegen mot sitt aforistiska och »kryptiska» författarskap. För att studera denna iögonfallande förändring i »själva textens uppsyn» (s. 73) behövs sannerligen inte att »man har manuskript i olika versioner tillgängliga», vilket Ljung här tycks mena (s. 68). Däremot behövs nog en textteori, som inte är fullt så sociologiskt reduktiv, som institutions-teorin hotar att bli. När Ljung åter närmar sig »textens uppsyn», i de två avslutande kapitlen, är det i gengäld i termer av diskursanalys och psykoanalys; men jag får återkomma till frågan om inte nya reduktioner därmed hotar Ekelunds text.

I följande kapitel är Ekelund inplacerad i sin författarroll och får, med Ljungs varsamma hjälp, utveckla sin syn på sin produktionssituation under den Benjamin-inspirerade rubriken *Författaren som producent* (ss. 74–106). Temat är en postulerad »motsättning mellan konstnärlig och materiell produktion» (s. 77), vartill Ekelunds i hela författarskapet utspridda syn på »produktivitet» får tjäna som bevismaterial. Ljung driver därmed tesen att Ekelund hade en bestämd uppfattning om diktningen som produktiv verksamhet; att denna uppfattning stod i strid med den materiella varuproduktionen och att Ekelund därtill var polemiskt medveten om motsättningen.

Att föreställningen om en diktande produktivitet är ett väsentligt inslag i den filosofi, som går att utläsa ur Ekelunds skrifter belägger Ljung med övertygande noggrannhet. Han visar att Ekelund associerar produktiviteten till natur (s. 85) och att hans produktivitsideal står i motsättning till det han uppfattar som ytlig esteticism, industriell produktion och förnöjsam konsumtion.

Problematisk blir Ljungs framställning när den vill förklara och tolka detta ideal. Förklaringen är problematisk eftersom den tenderar att reducera produktivitsidealet till ett ideologiskt uttryck för författarrollen. Tolkningen är problematisk eftersom den tenderar att göra Ekelund mer ekonomikritisk än vad som verkar rimligt. Problematisk blir slutligen kopplingen mellan förklaring och tolkning, eftersom förklaringen tenderar att desavouera de insikter, som tolkningen tillskriver Ekelund.

Nu har Ljung egentligen ingen förklarande ambition i detta avsnitt, snarare en beskrivande, men han kan knappast neka läsaren att ställa hans beskrivning i relation till den teoretiska ram, som inledningen skisserade och som begreppet författarroll implicerar. I inledningens analys påstås att den objektiva motsättningen mellan konstnärligt arbete och kapitalackumulering gör att det konstnärliga arbetet kan »komma att framstå som fritt» (s. 20). Samma

motsättning sägs vara grunden för de »idéer som finns i den livskraftiga traditionen från Schiller och fram till Marcuse, Adorno och Benjamin» (ib.) – och hos Ekelund – »idéer om det konstnärliga arbetet som själva motsatsen till ändamålsinriktad produktion och som själva modellen för ett egentligt liv» (ib.).

Formuleringarna ger vid handen att Ljung här vill se dessa idéer som framträdelseformer för en objektiv utveckling; dvs. som ideologi i marxistisk mening. Ideologikritiken vänds visserligen till det positiva i beskrivningen av Ekelunds produktionsideal men består såtillvida som att Ljung envisas med att formulera föreställningen om produktivitet ekonomiskt-social-historiskt; medan nyss uppräknade storheter, inklusive Ekelund, snarare föreställer sig produktiviteten *ontologiskt*.

Ljung har, kort sagt, en benägenhet att identifiera materiell produktion med industriell och kapitalistisk produktion. Därför kan han inte bara helt riktigt göra Ekelund till en kritiker av kapitalismen utan också – såvitt jag förstår felaktigt – till en kritiker av »materiell produktion» överhuvud taget. Den postulerade tesen om en ekelundsk »motsättning mellan konstnärlig och materiell produktion» stämmer inte, eftersom hans syn på den konstnärliga produktiviteten implicerar att denna just är materiell – om än inte i kapitalistisk utan i s. a. s. antropologisk mening.

Redan det som Ljung anför av Ekelund antyder att denne inordnar sig i en tradition där konsten uppfattas som ett direkt eller symboliskt uttryck för en ursprunglig form av produktivitet eller arbete: tillägnelse av världen och själv-objektivering – för att nu låna termer från en annan i denna tradition. Marcuse (i uppsatsen *Über die philosophischen Grundlagen des wirtschaftswissenschaftlichen Arbeitsbegriffs* i *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, bd 69, 1933). Konstnärligt arbete blir därför antitetiskt till all alienerande verksamhet, inklusive den industriella produktionen.

Därför förefaller det mig missvisande när Ljung tillskriver Ekelund »förakt» för mänskliga behov (s. 78 och s. 82) eller för hantverk (s. 91). Det är knappast »behoven» som Ekelund kritiserar utan de ytliga behoven till skillnad från de autentiska, i den mån han ens gör den skillnaden. (Anorstades kan Ljung citera aforismer av Ekelund som tyder på stor – och välmotiverad – respekt för behoven; jfr s. 141 och s. 213). Det är heller inte hantverket som arbete utan hantverket som utsmäckning och esteticism, som väcker förakt.

Och av liknande skäl förefaller det mig missvisande att parallellisera Ekelunds »kritik av marknaden» med Marx' ekonomikritiska marknadsanalys, vilket Ljung försöker sig på (s. 92 f.). Inte bara metoderna skiljer – förstås – utan också utgångspunkter och därmed mål. Ekelunds utgångspunkt förefaller vara den ontologiska bestämningen av mänsklig aktivitet och produktivitet, sådan han erfarit den genom diktandet; marknaden och kapitalismen är därför underordnade det större angreppsmålet: allt inautentiskt liv. Marx' ekonomikritik går som bekant motsatt väg: den utgår från marknadsanalysen (varuanalysen) och riktar sig därför i första hand mot kapitalismen men närmar sig endast indirekt ontologi. En annan sak är att en del senare marxister, t. ex. den nämnde Marcuse, försökt att tänka samman en »livskritik» med en historiskt specifik samhällskritik. Ljung tar dock inte upp Ekelunds produktivitsideal i detta perspektiv (om ha nu inte antyder en

sådan dialektik i den avslutande sammanfattningen på s. 212f.) utan tycks mig i detta avsnitt s. a. s. vilja göra Ekelund till marxist; vilket knappast är rättvist mot någon part.

I kapitlet *Diktaren mellan klasserna* (ss. 107–132) går Ljung »lite ut och in» i *Antikt ideal* för att demonstrera Ekelunds »vacklan mellan två roller» (s. 130): å ena sidan som tolkare av det sociala förtrycket eller som i konflikt med samhället; å andra sidan som i konflikt med »själva tillvaron» (s. 117).

Ljung belägger här, med kärleksfull noggrannhet, hur Ekelund försöker förvandla sin outsider-position till något positivt och konstruktivt: den omöjliggör hans osökta identifikation med de socialt förtryckta i främst arbetarklassen och antyder därmed en förklaring till att han med *Antikt ideal* kunde vinna oväntad framgång hos kritiker i arbetarrörelsen. Å andra sidan öppnar hans utanförstående för ett »metaforiskt bruk av klass-termerna» (s. 113) där den sociala kampen blir till en »inre klasskamp» (s. 114). Och därmed blir Ekelund, menar Ljung, en »idealist, eller om man så vill: existentialist» i sin politiska hållning (s. 117).

Beskrivningen av Ekelunds position förefaller träffande; tveksam är jag i gengäld till tolkningen. Ljung tycks vilja härleda Ekelunds dialektik mellan yttre/inre och mellan makt/motstånd ur hans sociala utanförstående eller hans problematiska »författarroll». Den härledningen slutar förstås obevekligt i Ekelunds »idealism». Men Ekelunds konfliktorienterade upplevelse av tillvaron tycks mig – återigen – vara formulerad *ontologiskt*: I Nietzsches efterföljd ser han kampen som fundamental och klasskampen som ett särfall av detta fundamentalvillkor. Det betyder att jag betvivlar att Ekelund själv skulle ha upplevt någon motsättning mellan sin sociala kritik och sin kritik av »själva tillvaron». Den förra var förmodligen en rimlig följd av den senare och den »vacklan» som Ljung tillskriver Ekelund tycks mig uppstå först när man konstruerar motsatt gång. Det som för Ekelund var det större – ontologin – ledde osökt till det mindre: sociologin. Först när han tillskrivs den omvända argumentationen så uppstår motsättningar mellan »inre» och »yttre» klasskamp.

Med kapitlet *Den nya skribentrollen* (ss. 133–167) skulle vi så nära oss den punkt i avhandlingen där Ljung skulle lämna beskrivningen av Ekelunds subjektiva roll-upplevelse för att istället analysera hur denna kommer till uttryck i hans *text*. Rubriken syftar väl på detta: hur »rollen» ger underlag för »skrift».

Var och en som försökt skaffa sig tillgång till Ekelunds text-värld som den byggs upp från och med *Antikt ideal* slås rimligen av en påtaglig egenhet: att byggstenarna i så stor utsträckning består av citat från andra författare eller omdömen om eller tolkningar av andra författare, tillsammans bildande en samtidigt närvarande kanon, där Herakleitos och Nietzsche utgör gränsvakter åt varsitt håll i tiden.

Ekelunds text, skriver också Ljung, »framträder som en särskild metod för läsning» (s. 134) och han syftar här till att karakterisera denna »läsning» och därefter analysera Ekelunds närvaro i sin text.

Som läsare framställs Ekelund som något av en ideal hermeneutiker: han läser aldrig av slentrian utan av ett

levande behov – »Endast behovet kan göra bokstaven levande» (s. 141) – och Ljung kan beskriva hans texttillägnelse i Gadamers termer som »horisontsammansmältning» och »applikation» (s. 138) och tillägger att i en så »nära kontakt blir frågan om vem som är *upphovsmannen* meningslös: det spelar ingen roll vem som först står för en formulering. Ekelund kan finna ett uttryck hos Stifter, som han tror han skrivit själv, eller tala om Plutarchos som »Nietzscheutläggare» (s. 141).

Intressant vore det förvisso att utreda strukturen hos denna »nära kontakt» och Ljung formulerar förvisso åtskilliga element till en dylik analys: han iakttar en rivalitet omväxlande med lärjungeskap i Ekelunds läsning; strävan efter identifikation sammanvävd med behov av differentiering. Men han fogar inte samman sina iakttagelser, vilket gör att denna punkt i avhandlingen är en av de få där jag längtar efter ytterligare en av sjuttitalets teoretiker, nämligen Harold Bloom. Hans påverkansteori – om hur den »starke» poeten övervinner sin föregångare – förefaller tillämplig på Ekelund, som ju åtminstone ville vara en »stark» diktare. När t. ex. Ljung säger att Ekelund »inte talar 'om' Platens text, han får snarare Platen att tala på *sitt manér*» (s. 152), så verkar det nästan som en exemplifiering av den rivalitetsstrategi, som Bloom döpt till *apophrades* (i *The Anxiety of Influence*).

Ljung försöker i gengäld komma åt Ekelunds text med en sorts diskursanalys, inledd med den mystifierande rubriken *Den affirmativa diskursen*, i vilken Ekelunds bearbetning av sin läsning till en offentlig text analyseras. (Den påstådda »affirmativiteten» är mystifierande eftersom den associerar till Marcuses begrepp om en »affirmativ kultur» – jfr s. 148 – vilket knappast är förenligt med resten av analysen.)

Diskursanalysens syfte är att s. a. s. finna talet i texten; eller det som utsagan utsäger; eller (re)konstruera textens kommunikationssammanhang. Det rör sig, som Ljung påpekar i sin inledning, »om teorier som bitvis är ganska utvecklade» (s. 33); i Sverige har de, såvitt jag vet, egentligen bara tillämpats i Ola Holmgrens avhandling från 1978 om Ivar Lo-Johanssons Måna-romaner, *Kärlek och ära*. Det är dock inte Holmgrens text-analys som inspirerat Ljung utan snarare diskursteoriens ambition att t. ex. spåra utsägelsens *jag* i utsagans *han*; det har tydligen lockat som en inkörsport till en hållbar beskrivning av det ekelundska förhållandet mellan läsning och text.

Ljung motiverar sin analys med att han i *Antikt ideal* tycker sig höra »en stark och subjektiv *röst* som invaderar resonemangen om olika författare» (s. 148); och hans lyhördhet för denna röst är så stor att han vid ett tillfälle t. o. m. menar sig uppfatta »utsägelsens subjekt som talar – direkt» (s. 151). Den typen av argumentation förefaller mig irrelevant, eftersom den teori han utgår från såvitt jag förstår hävdar att utsägelsens subjekt *alltid* finns, oberoende av »maskering» – men att subjektet i en text *aldrig* finns »direkt» eller ensamt. (Då vore det inte text utan tal.) När så Ljung gör en rad försök att s. a. s. översätta textens/utsagans *han/jag/du* till utsägelsens »*jag*» (s. 154f.) finner han, som rimligt är, att det »för till en förkortad läsning av Ekelunds text om man förstår den så» (s. 155).

Fruktbarare tycks mig det uppslag som Ljung finner hos Barthes i dennes analys av hur en »*jouissance*»-läsning egentligen bara blir adekvat när den svarar på en text med

en ny text (s. 152). Närmare en beskrivning av denna nya text än med det avslutande omdömet »modernistisk» (s. 167) kommer dock inte Ljung, även om han på vägen dit gjort en rad fruktbara iakttagelser om subjektets position i texten.

Med det avslutande kapitlet *Gestaltsökandet* (ss. 168–216) tycks mig Ljung slutgiltigt avlägsna sig från sin sociologiska utgångspunkt. Den »roll» han till slut placerar Ekelund i är nämligen ingen »roll» utan en identitet, grundad i en psykisk situation som föregår de sociala rollerna. Ljung kommer också dit med hjälp av en sorts psykoanalys, som riktar sig mot såväl texten som författaren.

Ljung diskuterar knappast förhållandet mellan »roll» och »gestalt». I inledningen förutskickar han att »gestaltsökandet» handlar om »en mer implicit sida av rollproblematiken» (s. 35); här påstår han att det »finns en *erotisk* dimension i Ekelunds problematiska roll» (s. 168). Denna »erotik» försöker så Ljung konstruera på flera plan: dels i Ekelunds val av rivaler och förebilder; dels med hans gestalter i texterna; dels med texten *som* gestalt. Slutligen tar Ljung hjälp av den freudska narcissismteorin för att karaktärisera och förklara den erotik, som han dessförinnan karakteriserat.

»Gestalt» betyder här mycket: oftast helt enkelt identifikationsobjekt i litteraturen. Men också »den implicerade författarens gestalt» och »textens egen gestalt – dess fysiska karaktär» (s. 184). Utgångspunkten är en förhållandevis traditionell koppling mellan Ekelunds »ambivalenta erotiska hållning» (s. 170) och teman i hans läsning och hans text. Ljung visar här hur Ekelund inordnar sina favoritförfattare i en dialektik mellan »hårt» och »vekt» och hur denna dialektik samspejar med »manligt» och »kvinntligt». Ekelund »gestaltar sin egen erotiska hållning i sin diskussion kring Hölderlin och Platen», hävdar Ljung (s. 172) och han gestaltar därmed »olika former av problematisk sexualitet» (s. 180).

Argumentationen vill sen visa att Ekelund söker sig till en viss sorts gestalter som bärare av sin problematik; därefter hur Ekelunds »skulpturala» vilja (s. 184) inte bara omfattar fysiska gestalter utan är genomgående i all hans gestaltning; slutligen att denna gestaltning ger hans epik en »nästan fysisk påtaglighet» (s. 184).

Kommen så långt uttrycker Ljung behov av »en mer teoretisk förståelse» av den »erotisering», som han insisterat på (s. 187). Han vänder sig först till Barthes, vars utläggningar om »jouissance»-läsningen antyder att texten, för den rätte läsaren, kan få »mänsklig form» och ge utrymme åt läsarens möte med »den andre» i textens gestalt (s. 187f.). Tyvärr lämnar Ljung genast detta uppslag till en textens och läsningens fenomenologi därhän och tar direkt steget till narcissismteorin, för att där söka en övergripande förklaringsmodell.

Inspiration redovisar Ljung från en uppsats om Stefan George av Peter von Matt – remarkabelt såtillvida som det är det enda tillfället i hela avhandlingen där Ljung uttryckligen bekänner sig till en bestämd förebild. von Matt utgår från Freuds teori om människans sexualutveckling. Där antas barnet ha en »primärnarcissistisk» fas med all lust (»libido») riktad mot sig själv. De oidipala konflikterna bryter emellertid upp denna självtillräcklighet och möjliggör objektval. I vissa mer eller mindre patologiska fall

resulterar objektvalet i att man väljer sig själv och således riktar sin »libido» mot sig själv sådan man är, har varit eller skulle kunna vara. Denna »sekundärnarcissism», som alltså skulle vara ett resultat av en »störd» sexualutveckling, hittar Freud i första hand hos vissa kvinnor men även hos homosexuella. Konstnärer nämns inte av Freud i sammanhanget; däremot talar han om den »narcissistiska konsekvensen» hos stora förbrytare och humorister. (Jfr det citat som Ljung anför på s. 191.)

Freuds uppslagsrika essä har fått ett uppsving på senare år i den våg av psykoanalytisk orienterad socialisationskritik, som främst kommit fram i Västtyskland. Heinz Kohut, som också Ljung använder, är här ett framträdande namn på psykoanalyssidan, medan t. ex. Thomas Ziehe, från sociologsidan, har konstruerat en teori om den »sekundära narcissismens» blomstring i de nya ungdomskulturerna till följd av s. k. nya socialisationstyper. Också von Matts uppsats ingår i denna våg och illustrerar att också konstskapandet anses kunna förklaras som en variant på den »sekundära narcissismen».

Dessa senare teorier skiljer sig från Freuds genom att mindre än denne betona narcissismen som patologi och ännu mindre betona att just kvinnor skulle vara hemfallna däråt. Ibland skiljer sig också de nyare teorierna genom att vända Freuds negativitet – narcissismen som patologiskt fenomen – till något positivt, till ett slags subkulturellt skydd mot samhälleliga tvångsmekanismer. I för sig finns denna positiva värdering förberedd redan hos Freud, nämligen när denne förtjust beskriver den *Reiz*, som han menar utmärker narcissistiskt självtillräckliga barn, djur och kvinnor. Ljungs förebild von Matt ansluter sig dock inte till denna positiva värdering. Visserligen härleder han Georges samlade lyrik – både den goda och den dåliga – ur en narcissistisk position, men han har inget till övers för det »motsamhälle», som han påstår att George ville upprätta; det avfärdas som »die unbewusste Selbstverachtung einer Gesellschaft, welche die Kunst bezahlt, um von ihr nicht abgebildet zu werden.» (*Der geliebte Doppelgänger*. LiLi 1976, nr 21, s. 78).

Ljung, däremot, hoppas att i narcissismteorin inte bara finna en förklaringsmodell för Ekelunds person och text men också underlag för den positiva bedömning, som avslutar avhandlingen (s. 211–216). Det som skall förklaras är Ekelunds sätt att söka förebilder och rivaler i litteraturen och detta härledes nu ur »tidiga erotiska konflikter» (s. 210). Ekelunds läsning skulle vara narcissistiskt strukturerad, vilket innebär att han fastnar för idealgestalter som är hans »dubbelgångare»; inte som han är, visserligen, utan som han en gång varit, Ekelunds »fantasier kring *gestalter*, med förkärlek av det egna könet» (s. 201), skulle ha samma ursprung: att han »gett upp» objektkärleken till förmån för egenkärleken. Och Ljungs upplevelse av den ekelundska textens »erotik» får också sin förklaring: Ekelund har nämligen en »narcissistisk sensibilitet för språket», som gett själva »språkarbetet» en »erotisk karaktär» (s. 201).

Ett av de många problemen med denna förklaringsmodell är att den i ovan citerade sammanfattning ser ut att gå i cirkel: det påstås att Ekelund haft problem med de oidipala konflikterna, vilket skulle ha lett till sekundär narcissism, åskådliggjord i hans text – men påståendet är, såvitt jag kan se, härlett ur iakttagelser i just denna text. Av texten övertygas Ljung om att Ekelund är narcissist;

och hans narcissism förklarar att texten har narcissistisk karaktär.

Ett annat problem med att avlägsna narcissismteorin ur det kliniska sammanhanget och göra den till litteraturteori eller kulturfilosofi är att den blir oroande lös i konturerna. Detta demonstrerar Ljung till övermått när han lämnar sina auktoriteter och ger sig på att skissera en sorts narcissistisk utvecklingsgång hos Ekelund. Först postuleras en paradisk mor–barn-dyad (primärnarcissismen), som jaget »kan dra nytta av» när det någonstans i tonåren expanderar till ett »grandiöst själv» (s. 208). Det är med Kohuts term, som Ljung karakteriserar denna sekundärnarcissistiska fas och han menar sig belägga den med sina uttalanden av Ekelund om hur han i tonåren kunde »uppleva naturen grekiskt» (s. 208); eller efter läsning av Stevenson kunde bygga upp en imaginär »Skattö» på Rönneholmsmossen, vilket Ljung får till att han byggde upp en »narcissistisk värld» (s. 209).

Därefter hittar Ljung ytterligare två stadier av narcissism: det första rubriceras »brottet», vilket, såvitt jag förstår, inte syftar på tidigare kapites »brott» utan på att den lyckliga perioden skulle vara slut och att jaget i dikt »är i färd med att sprida och omvandla den libinösa energin» (s. 208 f.). Det sista, som förläggs till *Antikt ideal*, skulle innebära att Ekelund »diskuterar, hyllar och bekämpar narcissistiska drag hos sig själv och andra» (s. 209).

Jag vill inte frångå den beskrivning träffande synpunkter på Ekelunds utveckling men måste i detta sammanhang konstatera att själva grunden för beskrivningen, dvs. narcissismteorin, blir betänkligt uttunnad. Sekundärnarcissismen skulle, enligt teorin, handla om att jaget väljer »självet» som lustobjekt utifrån de ideal, som på något sätt levat kvar från tiden före de oidipala konflikterna. Men att man skulle kunna avlägsna sig från sekundärnarcissismen och ändå förbli narcissist – i någon tredje och rentav fjärde potens – har jag inte förut stött på i litteraturen om detta fascinerande ämne och det förefaller mig vara att vidga termen till ett närmast metaforiskt bruk.

Här tycks alltså Ljung mena att det är till sekundärnarcissismen som Ekelund nostalgiskt ser tillbaka med hjälp av sin diktning; på ett annat ställe säger han att det är den primära narcissismen, som Ekelund försöker gestalta (s. 203 f.), vilket onekligen vore korrektere enligt teorin. Och på ytterligare ett ställe tillskrivs Ekelund »transnarcissistiska» upplevelser (s. 205), vilket tycks syfta på möjligheten att förmedla sin hållning till andra. Den auktoritet Ljung hänvisar till – André Green – talar emellertid inte alls om »upplevelser» utan om »texten» som ett »transnarcissistiskt objekt», dvs. mötespunkten för författarens och läsarens ömsesidiga narcissism; ett sätt att använda termen som åtminstone är mindre metaforiskt än Ljungs. (*Oplösning af bindinger*. I J. D. Johansen: *Psykoanalyse, litteratur, tekstteori I*, s. 197.)

Nu vill jag på intet vis förneka att Ljung med narcissismteorins hjälp närmar sig väsentligheter i Ekelunds text; exempelvis när han kan förlänga den tidigare analyserade dialektiken vekt/hårt till en dialektik äckel/renhet (s. 197 f.) – något som skulle hänga samman med att det narcissistiska subjektet »besätter» sig själv med lust och följaktligen andra objekt med olust.

Men jag har velat peka på några problem och dessa hänger samman dels med Ljungs tendens att använda

teorin metaforiskt; dels med teorin som sådan. Och för att avsluta med några generella problem i narcissismteorin så vill jag först peka på intersubjektiviteten. I alla de utvidgade användningar av teorin som är i svang – inklusive Ljungs – så finns det en tendens att inte låtsas om det som ändå var utgångspunkten: nämligen den inskränkta intersubjektiviteten. Den freudiska narcissisten erkänner ingen verklighet utanför jaget och kommunicerar egentligen bara med sig själv. Är han diktare, så söker han inte bara »dubbelgångare» utan talar egentligen hela tiden om sig själv; och till sig själv.

Nu har ju Ljung redan i ovan diskuterade diskursanalys försökt att översätta den objektiva utsagan till den subjektiva utsägelsen. Men diskursanalysen syftar ändå inte till att desavouera objektiviteten, snarare till att studera dess samtidighet med subjektiviteten. Men jag kan inte annat än tycka att narcissismteorin desavouerar objektiviteten och därmed intersubjektiviteten – annars vore det ingen narcissism. Det hjälper då föga att Ljung, som nämnts ovan, vill tillskriva Ekelund ett stadium av självanalys: för det skulle ju innebära att Ekelund kunde bryta den cirkel, som Ljung samtidigt vill hålla honom fast inom. Och inte kan jag se det som annat än en brasklapp, när Ljung resonerar om »den aktiva, nyskapande sidan i det konstnärliga arbetet» som »korrektiv» till en symptomal förståelse (s. 202). Det är med andra ord svårt att undgå intrycket att Ljung med narcissismteorin sätter en rad av sina tidigare resonemang inom parentes: ju mer Ekelund höjer rösten mot t. ex. samhällsproduktionen desto tydligare blir det att han talar till sitt själv och att det han säger är uttryck för hans narcissism. Också den förvandling av Ekelunds narcissism till en sorts kritisk utopi, som Ljung försöker sig på i ett avslutande resonemang (s. 211–216) skuggas av den misstankens hermeneutik, som narcissismteorin implicerar. När det sägs att Ekelund »går långt in i sig själv och långt ner i sin barndom för att återväcka minnet av *friheten*» (s. 212) så är det en vacker omskrivning av det som psykoanalysen väl skulle klassa som regression till för-oidipal nivå. Och när Ljung talar om Ekelunds erfarenheter som »irreducibla» (s. 213, så glömer han visst bort att han själv nyss reducerat dem, nämligen till regressiv narcissism.

Kort sagt så måste jag hävda att Ljung inte har värjt sig med tillräcklig energi mot den kritik av psykoanalytisk litteraturteori, som Adorno en gång för alla har formulerat med följande emfas:

„Sie entschlüsselt Phänomene, aber reicht nicht an das Phänomen Kunst heran. Kunstwerke sind ihr nichts als Tatsachen, aber darüber versäumt sie deren eigene Objektivität, ihre Stimmigkeit, ihr Formniveau, ihre kritischen Impulse, ihr Verhältnis zur nicht-psychischen Realität, schliesslich ihre Idee von Wahrheit.“ (*Ästhetische Theorie*, 1970, s. 21).

Kanske hade Ljung kunnat undgå en sådan misstanke och därtill skaffat sig fler redskap för textanalysen genom att stanna upp vid den förut citerade Barthes och med dennes hjälp stigit in i den franska traditionens Freudkonception. Jag tänker då främst på Jacques Lacan, och dennes teori om »spegelstadiet» som övergång från »primärnarcissismen» till den oidipala fasen. I spegelstadiet får barnet en glimt av »den andre» och om »narcissism» ändå blir följden så är det dock en »narcissism», som

förutsätter »den andre» och därmed intersubjektiviteten. Lacans (och före honom Sartres) teorier om *blickens* betydelse för denna intersubjektivitet skulle dessutom ha lämpat sig som förklaring till den stora roll som »blick» och »öga» uppenbarligen har för Ekelund. Ljung anför flera relevanta ställen (s. 158, s. 169, s. 185, s. 210) men saknar redskap till att sätta dem i samband med varandra.

En sista generell invändning mot den freudska narcissismteorin rör vad man kunde kalla för dess nostalgi. René Girard, som effektivast formulerat en sådan kritik (i *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, 1978, s. 391 ff.) ser Freuds entusiastiska beskrivning av den narcissistiska kvinnans självtillräcklighet som en sista glimt av mytiskt tänkande; som en sorts vetenskapligt utstyrd guldåldersmetafysik. Men där Freud konstruerar »deux désirs et deux pôles distincts, le narcissique et l'objectal» – så finns där i själva verket bara en, menar Girard, nämligen »le désir mimétique». »Narcissismen» finns inte som essens, utan bra som en av »begärets» många tänkbara strategier för att övervinna rivalitet och vinna beundran och efterföljd.

I Ekelunds fall tycks denna »strategi» ha varit särdeles lyckad: den tycks, att döma av forskningstraditionen på området, ha lockat hans läsare till efterföljd i lärjungeskapets form med ett filologiskt och uttydande förhållande som följd. Och när han nu, i Ljung, fått en läsare som velat slingra sig undan *den* typen av efterföljd, så slutar ändå denne läsare med att tillskriva Ekelund paradisiska barndomstillstånd, som skulle bära på en »frihet», som bara Ekelund själv kan ha haft tillgång till. Framför allt, menar Girard, är det dem vi själva begär, som vi tillskriver narcissism; och de tillstånd vi själva begär – som hopplöst förlorade – som vi beskriver som narcissistiska.

Det är förstas främst möjliga svagheter, som jag har tagit upp i denna kritiska genomgång av Per Erik Ljungs avhandling. Den inbjuder till detta, inte genom att vara svag, utan genom att vara problemdrivande, diskuterande och ifrågasättande. Och däri ligger också dess styrka: den ringar in en rad problem i Ekelunds författarskap, etablerar dem som väsentliga och gör dem tydliga. Att Ljung sen kanske inte når avgörande lösningar bör inte orsaka klagomål utan uppmuntra till fortsättning.

Denna tvetydiga konklusion kanske enklast kan utvidgas med några tyska citat. Ljung kan tyckas förhålla sig till Ekelund som Freud till den narcissistiska kvinnan, att döma av de (av Ljung uteslutna) rader, som avslutar det Freud-citat, som Ljung utgår ifrån (s. 191):

„Den grossen Reiz des narzisstischen Weibes fehlt aber die Kehrseite nicht; ein guter Teil der Unbefriedigung des verliebten Mannes, der Zweifel an der Liebe des Weibes, der Klagen über die Rätsel i Wesen desselben hat in dieser Inkongruenz der Objektwahltypen seine Wurzel.“ (GW X, s. 155 f.)

Men det är ju inte bara kvinnor som av förälskade män kan tillskrivas gåtfullhet utan också konstverk. Som bekant bygger Adorno sin estetik på denna gåta: »Alle Kunstwerke, und Kunst insgesamt, sind Rätsel; das hat von altersher die Theorie der Kunst irritiert» (*Ästhetische Theorie*, 1970, s. 182). Men Ljung är en god älskare och hermeneutiker för han klagat inte och han irriteras inte

utan eggas istället till ständigt nya resonemang, trots att han vet att den vetenskapliga förståelsen har sina gränser:

„Je besser man ein Kunstwerk versteht, desto mehr mag es nach einer Dimension sich enträtseln, desto weniger jedoch klärt es über sein konstitutiv Rätselhaftes auf. Eklatant wird es erst wieder in der eindringlichsten Kunsterfahrung.“ (ib. s. 184)

Arne Melberg

Karl Lindqvist: *Individ grupp gemenskap – studier i de unga tionalisternas litteratur*. (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 11.) Sthlm 1980.

Det är knappast någon terra incognita Karl Lindqvist beträder i sin avhandling *Individ grupp gemenskap – studier i de unga tionalisternas litteratur*. Det svenska 10-talets litteratur- och idéhistoria torde i själva verket tillhöra de mera utforskade områdena i vår 1900-talsdiktning.

I sin helhet har perioden blivit föremål för utförliga handboksprestationer av främst Gunnar Brandell och Erik Hjalmar Linder; den har från skilda utgångspunkter studerats av bl. a. Christer Jakobsson, Sven Linnér, Ulf Wittrock samt – senast – av Jean-François Battail i Sorbonnedissertationen *Le mouvement des idées en Suède à l'âge du bergsonisme* (tr. Paris 1979) – ett arbete som f. ö. ej återopas i Lindqvists avhandling.

Härtill kommer de många specialstudierna över enskilda författarskap: förutom den intensiva och ständigt växande Hjalmar Bergman-forskningen exempelvis Erland Sundströms och Hans Granlids doktorsavhandlingar om Martin Koch samt Bengt Tomsons om Gustaf Hellström. Av särskilt stor relevans för Lindqvists undersökning är givetvis Gunnar Qvarnströms idérika gradualavhandling om Ludvig Nordström (*Från Öbacka till Urbs. Ludvig Nordströms småstad och världsstadsdröm*, 1954) samt första delen av Ulla Isakssons och Erik Hjalmar Linders monografi över Elin Wägner (*Elin Wägner. 1882–1922. Amazon med två bröst*), utgiven 1977.

Den uppgift Karl Lindqvist påtagit sig – och varmed han samtidigt anser sig komplettera tidigare 10-talistforskning – presenteras på sid. 11–12 i avhandlingen på följande sätt:

»... att studera de första ansatserna till grupp- och gruppmiljöskildringar i modern svensk litteratur och mer detaljerat försöka visa hur ett par av upphovsmännen – Ludvig Nordström och Elin Wägner – på delvis parallella, delvis olika vägar nådde fram till jämförbara resultat.»

Med sin undersökning vill Lindqvist också ifrågasätta Ivar Lo-Johanssons i programuppsatsen *Statarskolan i litteraturen. Reflexioner kring en ny realism* (BLM 1938: 10, s. 746–54) framförda tes, att – för att citera avhandlingsförfattarens referat – »uppgiften att skildra kollektiv och kollektiva miljöer försumrats» (avh., s. 11) i modern svensk litteratur: »Utgångspunkt för denna avhandling är nämligen att den litterära riktning, Lo-Johansson efterlyste, inte påbörjades under mellankrigstiden utan under 1900-talets två första decennier. De författare som då framträdde sökte, enligt min mening, att i större utsträck-